

USUFRUCTUS (POŽÍVACÍ PRÁVO) – NÁVRAT JEDNOHO ZAPOMENUTÉHO INSTITUTU

KAMILA BUBELOVÁ

Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Abstract in original language

V příspěvku se autorka zaměřila na oživení pramenů římského práva v souvislosti s aktuálním návrhem nového českého civilního kodexu,¹ který vrací požívací právo (usufructus) po několika desítkách let do právního života v naší zemi. Při interpretaci věnuje pozornost zejména některým zajímavým fragmentům sedmé knihy Justiniánových Digest, které se týkají zřízení usufructu, specifik při požívání spotřebitelných věcí (res quae usu consumuntur), vztahů mezi více usufruktáři navzájem a vztahů mezi dědicem a usufruktářem.

Key words in original language

Usufructus; požívací právo; občanské právo; římské právo; Justiniánova Digesta.

Abstract

The paper is focused on the revival of the sources of Roman law in connection with the current draft of the new Czech Civil Code, which returns usufructus the legal life of our country after many decades. Interpretations deals with some interesting fragments of 7th book of Justinian's Digest, particularly those concerning the establishment usufructus, the particulars of the use of consumables things (res quae usu consumuntur), mutual relations between more usufructuaries and relations between the heritor and the usufructuary.

Key words

Usufructus; usufruct; civil law; Roman law; Justinians's Digest.

I. Úvodem

Služebnosti – jako práva k věci cizí, jež v různé míře omezují vlastníka panující věci ve prospěch věci služebné – mají v evropském právním řádu velmi dlouhou tradici.² Důvodem jejich nepřetržité existence

---

¹ Viz např. Eliáš, K., Zuklínová, M.: *Principy a východiska nového kodexu soukromého práva*. Linde: Praha 2001.

² Viz např. Pěcha, F.: *Osobní služebnosti případně osobní věcná břemena ve světle dřívějších občanských zákoníků*. In: *Ad notam 4/2005*, s. 119 – 121.

od dob Římské říše až do nástupu komunistických civilních kodexů³ je hlavně hospodářská výhodnost, někdy dokonce nezbytnost. Otázka, proč vlastně socialistické právo nechtělo využívat ověřené výhody poživacího práva, když jedním z hlavních rysů tohoto systému (tj. socialistického) byla neúcta k vlastnictví a snaha omezit vlastníka v co největší míře, je nejasná jen na první pohled. Římské právo a pandektní věda, z nichž čerpaly první evropské moderní kodexy, totiž znalo zřízení poživacího práva nejčastěji z vůle vlastníka (ať už za jeho života,⁴ nebo v rámci odkazu). Zřízení usufructu proti vůli vlastníka bylo způsobem minoritním a pouze v krajních případech, např. při dělení spoluvlastnictví nebo spoludědictví, kdy nebylo možno zajistit využitelnost věci jinak, než služebností.

Služebnosti se dělily⁵ na pozemkové, osobní a iregulární (tj. takové, které měly obsah služebností pozemkových, ale byly svou existencí vázány jen na dobu života konkrétní osoby, tj. nebylo možno je převést nebo zdědit). Usufructus⁶ sice patří ke služebnostem osobním, ale jeho postavení je tak výjimečné, že v Justiniánových Digestech je mu věnována samostatně celá sedmá kniha, zatímco ostatní služebnosti jsou traktovány v knize osmé. Vlastník služebné věci, jakkoli je v jiných případech v justiniánských pramenech latinsky nazýván dominus, se v případě existence poživacího práva k jeho věci nazývá proprietarius – omezení vlastníka je totiž z praktického hlediska kompletní: z jeho práv obsahujících ius utendi, fruendi, possidendi, abutendi a disponendi mu zůstává zachován pouze výkon onoho práva posledního, tj. může s věcí právně nakládat. Tato nuda proprietatis obsahovala jen ty výtěžky z věci, které nebyly zařazeny mezi plody (vývrat v lese, dítě otrokyně, 1/2 nález pokladu na pozemku vlastníka či dědictví odkázané otrokovi⁷). K charakteristickým znakům služebností⁸

---

³ Do dosud platného českého občanského zákoníku (zákon č. 40/1964 Sb.) byla obdoba služebností, nazývaná ale věcná břemena, zavedena dodatečně, o čemž svědčí i označení paragrafů: § 151n až § 151p.

⁴ Viz Gai. Inst. 2. 30. – 33. (zřízení usufructu injurecessi)

⁵ D 8. 1. 1. *Marcianus libro tertio regularum: Servitutes aut personarum sunt, ut usus et usus fructus, aut rerum, ut servitutes rusticorum praediorum et urbanorum.* – Překlad: **Marcián ve třetí knize svých Pravidel: Služebnosti jsou buď osobní, jako například právo užívací nebo poživací; nebo věcné, jako služebnosti pozemků venkovských či pozemků městských. (překlad K. B.) . Pozn.: Městské služebnosti jsou ty, které se vztahují k zastavěným pozemkům; vesnické ty, jež zastavěné nejsou a slouží k zemědělskému obhospodařování – nejde tedy o to, zda jsou dislokovány v obvodu města, nebo vesnice.**

⁶ Složeno ze slov *usus* (užívání) a *fructus* (užitek, plod, výtěžek), tj. právo užívat a brát plody. Viz Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*. KLP: Praha 1999, s. 579.

⁷ D 7. 1. 21.

dále patří zamezení povinnosti, aby vlastník musel něco aktivně konat,⁹ takže ani v případě poživacího práva by tomu nemělo být jinak. Jenže otázky praktického života vyžadují mnohem více, než kolik je schopen předvídat obecný právní předpis.

II. Aktivní činnost vlastníka

Máme tudíž zachovány zprávy i o tom, že rovněž u usufructu může být proprietarius povinen aktivně konat, jak dosvědčuje fragment Pomponiův:

D 7. 1. 19. 1.:

Si arbores vento deiectas dominus non tollat, per quod incommodior is sit usus fructus vel iter, suis actionibus usufructuario cum eo experiundum.

Překlad:¹⁰

Jestliže vlastník neodklidí stromy poražené větrem, ačkoli ty znemožňují oprávněnému požívání nebo průchod, má proti němu usufruktář žalobu, aby jej k tomu donutil.

Požadavek aktivního chování proprietáře je tedy vázán pouze na tu skutečnost, že nekonáním by byl ohrožen nebo omezen výkon poživacího práva v té míře, v jaké byl stanoven. Bylo povinností poživatele, aby udržoval požívanou věc přesně v takovém stavu, v jakém ji převzal (nesměl ji ani zhoršit, ani zlepšit, ani změnit její charakter), a přesto nemusel odstraňovat stromy, které popadaly při vichřici, tj. působením vis maior. Usufruktář totiž měl s věcí konat pouze takovou činnost, která je běžnou součástí jejího užívání a požívání. Pokud chtěl v případě přírodní katastrofy, jejíž důsledky znemožňovaly řádné požívání věci, dosáhnout obnovení původního stavu, neměl to učinit sám a pak se domáhat náhrady nákladů, ale měl žalovat o aktivní činnost ze strany proprietáře. Skutečnost, že v takovém případě měl nárok i na náhradu škody, lze dovodit per analogiam z Juliánova stanoviska, kde se píše:

D 7. 1. 35. pr.:

---

⁸ K charakteristice služebností viz např. Long, G.: *Servitudes*. Heslo v knize: Smith, W.: A dictionary of Greek and Roman antiquities. J. Muray: London 1895, s. 1030 – 1034.

⁹ Jediná uznaná výjimka je *servitus oneris ferendi* (služebnost nesení břemene), která spočívá v právu stavebně opřít svůj dům o dům souseda. Vlastník sousedního, tj. služebného domu, je potom povinen k pozitivnímu chování (udržovat svou nemovitost v dobrém stavu) právě proto, aby nebyla ohrožena nebo poškozena věc panující. Viz D 8. 5. 6. 2.

¹⁰ Pokud není uvedeno jinak, je autorkou překladů latinských pramenů autorka tohoto článku.

Si usus fructus legatus est, sed heres scriptus ob hoc tardius adit, ut tardius ad legatum perveniretur, hoc quoque praestabitur, ut Sabino placuit.

Překlad:

Jestliže je odkázáno poživací právo, ale dědic (úmyslně) protahuje dědické řízení (oddaluje okamžik nabytí dědictví), aby usufruktář mohl užívat věc až později, bude nucen nahradit mu škodu, jak potvrzuje i Sabinus.

Nejen z tohoto textu, ale i z některých dalších,¹¹ je jasné, že oprávnění, které vzniklo poživateli v době života zemřelého vlastníka věci (i když třeba s účinností až ke dni smrti zůstavitele), musí být realizováno co nejrychleji, a za škody, které by úmyslnými průtahy jakéhokoli charakteru způsobil dědic, bude dědic odpovídat. Stejně tak i žijící vlastník, který by otálel s uvedením věci do původního stavu, se vystavuje riziku žaloby nejen na plnění, ale i o ušlý zisk.¹² Na druhou stranu – poživatel má sice věc svěřenu jen do detence, ale povinnosti mu vyplývají jako řádnému hospodáři (*bonus paterfamilias*): nese pravidelné náklady, opatruje ji, musí ji vyživovat (je-li živá), udržovat (např. doplňovat ve stádu mláďata za uhynulé kusy),¹³ platit veřejné poplatky, nesmí věc zhoršovat ani svou nečinností a žádným způsobem nesmí charakter věci měnit.¹⁴ Vlastnické právo k plodům vznikalo až jejich percepcí.

Kdo je povinen nést konkrétní náklady na udržování věci však někdy bylo sporné. Ulpián nám zachoval zprávu o usufructu domu – vlastník může donutit poživatele žalobou, aby opravil dům, ale pouze v míře, která je nutná k udržení dobrého stavu (drobné opravy). Pokud bylo něco zničeno vlivem času (běžným užíváním), nemůže být podle Ulpiána stanoviska ani jedna ze stran nucena věc opravit. Pokud by uvedenou opravu učinil vlastník, nesmí posléze bránit usufruktáři věc užívat.¹⁵ Vlastník může určité činnosti na usufruktáři nejen požadovat, ale je oprávněn i zakázat nepovolený způsob výkonu poživacího práva. V první řadě je to způsob užívání, který by vedl ke zhoršení stavu věci, a dále případy, kdy předmět poživacího práva je pevnou součástí jiné věci, ke které užívací právo

---

¹¹ Např. D 7. 1. 34. 1. (Zůstavitel odkázal poživací právo svému nájemci, ale dědic mu neumožnil bezplatné užívání. Proto je usufruktáři povolena žaloba, jejímž prostřednictvím získá zpět zaplacený nájem i výdaje, které vynaložil na kultivaci půdy).

¹² D 7. 1. 47.

¹³ D 7. 1. 68. 2. (Viz také Hausmaninger, H., Blaho, P.: *Praktické případy z římského práva*. Iura Edition:Bratislava 2009, s 115.)

¹⁴ D 7. 1. 13. 4.

¹⁵ D 7. 1. 7.

neexistuje.¹⁶ Neratius ve svém stanovisku dodává, že usufruktář nesmí konat nic, čím by způsobil změnu věci, např. ani omítat obvodové zdi, je-li poživatelem domu, protože sice by tím vylepšil věc pro vlastníka, ale nemá k takovému zásahu právo – vystavoval by se tím riziku, že věc změní (Neratius říká, že je třeba oddělovat péči o majetek od působení změn).¹⁷ Změna věci pak znamená zánik poživacího práva. Řádné užívání věci bývalo zajištěno kaucí (*cautio usufructaria*), a dokonce i v případě, že původní vlastník kauci nepožadoval, mohl ji vymoci dědic (či spoludědicové – každému musela být záruka poskytnuta individuálně).¹⁸

III. Předmět poživacího práva

Rozdílnost povinností vlastníka a poživatele pochází, jak vyplynulo již výše, zejména z charakteru požívané věci. Má-li být věc předmětem poživacího práva, měla by být hlavně plodonosná a nespoteřitelná.¹⁹ Vzhledem k tomu, že předmětem usufructu mohla být jak věc movitá, tak nemovitá,²⁰ přijímaly se jako realizace poživacího práva plody přirozené i civilní.²¹ Spotřebitelnou věc sice nelze užívat *salva rei substantia* (při zachování podstaty věci), ale i ona může být za určitých okolností předmětem usufructu, jak potvrzuje Pomponius: poživací právo lze zřídit např. ke staré stříbrné nebo zlaté minci, jež je obvykle užívána jako ozdoba.²²

Usufructus má mezi služebnostmi ještě další výsadu – jako jediná služebnost je dělitelný, a to reálně i ideálně (a ačkoli je nezcizitelný, nezděditelný a nepřevoditelný, lze jeho výkon postoupit další osobě /*locatio usufructu*/). Pro okamžik zániku poživacího práva není rozhodující jen smrt oprávněného (nebo uplynutí času, dohoda či zánik věci), ale zejména změna charakteru věci, její podstaty (*mutatio rei*). Poživatel nesměl měnit ani dosavadní způsob užívání věci (např. otrok musel být zaměstnáván

---

¹⁶ D 7. 1. 15. 6. (Spor o kádě, zasazené v zemi. Jejich užívání může vlastník zakázat, pokud usufruktář nezískal užívací právo i k domu).

¹⁷ D 7. 1. 44.

¹⁸ D 7. 1. 13. pr.

¹⁹ D 7. 1. 1. Paulus (Usufructus je právo užívat a požívat cizí věc bez porušení její podstaty).

²⁰ Heumann, H., Seckel, E.: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. 9. vydání: Jena 1926, s. 606.

²¹ Vyjma některých věcí zvláště určených, např. dítě otrokyně se nepovažovalo za plod a získával je tedy vlastník, nikoli usufruktář. Viz D 7. 1. 28. 1.

²² D 7. 1. 28.

v souladu s jeho kvalifikací: výslovně bylo zakázáno zaměstnávat otroka-písaře jako dělníka či nosiče, zpěváka jako vrátného, či otroka vycvičeného pro boj v aréně jako uklízeče).²³ Výkon poživacího práva v souladu s podstatou věci někdy vyžadoval i časové prodlení – pokud byl předmětem poživacího práva otrok-dítě, pak nesměl být pracovně využíván dříve, než byl schopen práce (tj. překročil dětský věk).²⁴

Ohledně změny věci je možno uvést např. stanovisko Ulpianovo (D 7. 4. 10. 6.), které říká, že:

Proinde et ornamentum dissolutum aut transfiguratum extinguit usum fructum.

Překlad:

Pokud je šperk zničen, nebo změněn jeho tvar, poživací právo k němu zaniká.

Musíme se tedy zabývat otázkou, co je zničení a změnění tvaru šperku. Vezměme např. náhrdelník. Je zničen, pokud je kov roztaven; ale je zničen, pokud jsou roztrhány perly nebo vypadly vzácné kameny? Lze-li závadu odstranit, je možno hovořit o zachování podstaty věci. Pokud však došlo k rozšíření zdobení, už to není totožný šperk a je nutno situaci považovat za ukončení poživacího práva (poživatel není oprávněn věc ani zlepšit).

Rovněž existuje otázka, jak lze požívat šperk, když tento předmět neposkytuje plody v tom úzkém smyslu, jak tento pojem obvykle užívá naše civilistika. Vzhledem k tomu, že poživací právo nemusí přinášet jen plody přírůstkového charakteru, ale i jakékoli jiné obohacení (dokonce i imateriální – např. v případě odkázání poživacího práva k okrasné zahradě nezíská poživatel nic jiného, než právo procházet se a těšit svou duši z krásného prostředí), poskytuje šperk stejný druh užitku, lze jej tedy učinit předmětem poživacího práva.

Otázka, zda spotřebitelná věc může být předmětem poživacího práva, byla vyřešena institutem *quasiusufructu* (a *kaucí*, podobnou jako u klasického *usufructu*), jak dokládá Ulpianus:

D 7. 5. 11. Si lanae alicui legatus sit usus fructus vel odorum vel aromatum, nullus videtur usus fructus in istis iure constitutus, sed ad senatus consultum erit descendendum, quod de cautione deorum loquitur.

Překlad:

---

²³ D 7. 1. 15. 1.

²⁴ D 7. 1. 55.

Když bylo odkázáno poživací právo k vlně, parfémům nebo koření, nemohlo být platně zřízeno, až později stanovilo senátní usnesení, že k těmto věcem lze požívání zřídit, pokud je složena kauce.²⁵

A nikoli pouze samotný charakter předmětu, ale i dosavadní způsob užívání věci, který měl poživatel dodržet, byl předmětem sporu. Ulpian řešil otázku,²⁶ zda divadelní kostýmy, které byly odkázány zůstavitelem usufruktáři, může usufruktář pronajímat, ačkoli sám zůstavitel je půjčoval zdarma. V souladu s charakterem poživacího práva (jeho účelem je přinášet poživateli plody v nejširším smyslu tohoto slova) přiznává usufruktáři možnost kostýmy pronajmout, neboť jinak by nebyl účel poživacího práva (a tedy ani záměr zůstavitele) naplněn, pokud by ovšem sám poživatel nebyl provozovatelem herecké živnosti (tehdy by kostýmy užil sám ke své činnosti).

IV. Zastoupení při výkonu užívání

Přestože usufructus jako věcné právo zanikal při jeho nerealizování (non usu) po uplynutí jednoho roku, ev. dvou let (u nemovitostí), nebyl – ačkoli byl osobní služebností – vázán výkon výhradně na osobu oprávněného. Zprávu o tom podává Pomponius:

D 7. 4. 22. Pomponius libro sexto ad Quintum Mucium:

Si mulieri usus domus legatus sit et illa trans mare profecta sit et constituto tempore ad amittendum usum afuerit, maritus vero domo usus ferit, retinetur nihilo minus usus, quaemadmodum si familiam suam in domu reliquisset eaque peregrinaretur. Et hoc magis dicendum est, si uxorem in domu reliquerit maritus, cum ipsi marito usus domus legatus sit.

Překlad:

Pomponius v šesté knize svých Komentářů k Muciovi: Jestliže bylo ženě odkázáno užívání domu a ona se vzdálila přes moře na dobu delší, než je zákonem stanoveno pro ztrátu práva užívání, je toto právo zachováno. Stejně je to v případě, když žena zanechá v domě své otroky a sama odcestuje do cizích zemí. Tím více to platí o manželovi, který ženu zanechá v domě, pokud bylo užívací právo zanecháno jemu.

Tento Pomponiův názor, který nepřipouští pochybnosti, rozšiřuje účinky užívacího práva i na osoby, jež bychom z dnešního hlediska nazvali osobami blízkými. Ty nejenže mohly zároveň s oprávněným využívat dobrodiní z usufructu vyplývající, ale mohly tak činit i v nepřítomnosti

---

²⁵ Obdobně D 7. 5. 7. (olej, víno, obilí) nebo D 7. 1. 41. (socha, obraz).

²⁶ D 7. 1. 15. 5.

oprávněného; v podstatě jej zastupovaly. Zvláště u otroka to poněkud vzbuzuje pochybnosti, ale ty je možno vyvrátit tím, že otrok v římském právu vždy nabýval vše pro svého pána, přestože teoreticky vzato neměl právní subjektivitu.

V. Závěr

Bohatství justiniánských pramenů, které v našem jazyce dosud není širší právnické veřejnosti zprostředkováno překladem, je aktuální zejména v této době, jež se připravuje k přijetí zcela nového, moderního kodexu civilního práva pro 21. století. Dřívějšími dobami osvědčené a zdokonalené právní instituty, které mají v naší zeměpisné oblasti i tradici, je možno směle inkorporovat, neboť římské právní prameny poskytují dostatek materiálu pro studium a řešení případných praktických kolizí. Poživatí právo, které je velmi praktické zejména pro případy snah o zachování jednoty vlastnického práva (např. v rámci dědění) a zároveň alimentárního zabezpečení jiné oprávněné osoby, nemusí být realizováno jen u otroků – zobecněním římských právních pravidel je lze použít i v dnešní době, pro věci hmotné i nehmotné, živé i neživé. Rovněž kauce, která zajišťuje oprávněný zájem vlastníka na řádném užívání věci, je hodna pozornosti. Vymezení vzájemných práv a povinností mezi vlastníkem a poživitelem je jednou ze základních otázek úspěšného použití tohoto institutu.

Contact – email

kamila.bubelova@upol.cz